

In de natuur een manspersoon, maar uiterlijk een vrouwspersoon

Veranderen van geslacht is pas sinds het midden van de vorige eeuw mogelijk. Verhalen omtrent het wisselen van genderidentiteit zijn echter al tot de vroege middeleeuwen terug te voeren. Er is vrij veel bekend over de achtergronden en motieven van vrouwen die ervoor kozen als man door het leven te gaan, maar van weinigen is zoveel op schrift gesteld als van de achttiende-eeuwse Maria van Antwerpen. Niet alleen vocht ze als soldaat in het Staatse leger, ze trouwde ook tot twee keer toe met een vrouw. Auteur Jacqueline Verkleij

Wanneer je stamboomonderzoek doet, weet je dat je beducht moet zijn op spellingvarianten van de namen van je voorouders. Maria wordt zomaar Marie, of soms zelfs Mie of Rie. Mijn familienaam ben ik al als Verkleij, Verkley, Verklei, Van de Klei en Van Der Kleij tegengekomen - en dan ben ik waarschijnlijk niet eens compleet. Onze nakomelingen gaan het nog moeilijk krijgen, wanneer ze er straks rekening mee moeten houden dat iemand die als oudoom Arie geboren is, wel eens als oudtante Adriana kan zijn overleden.

Pausin Johanna

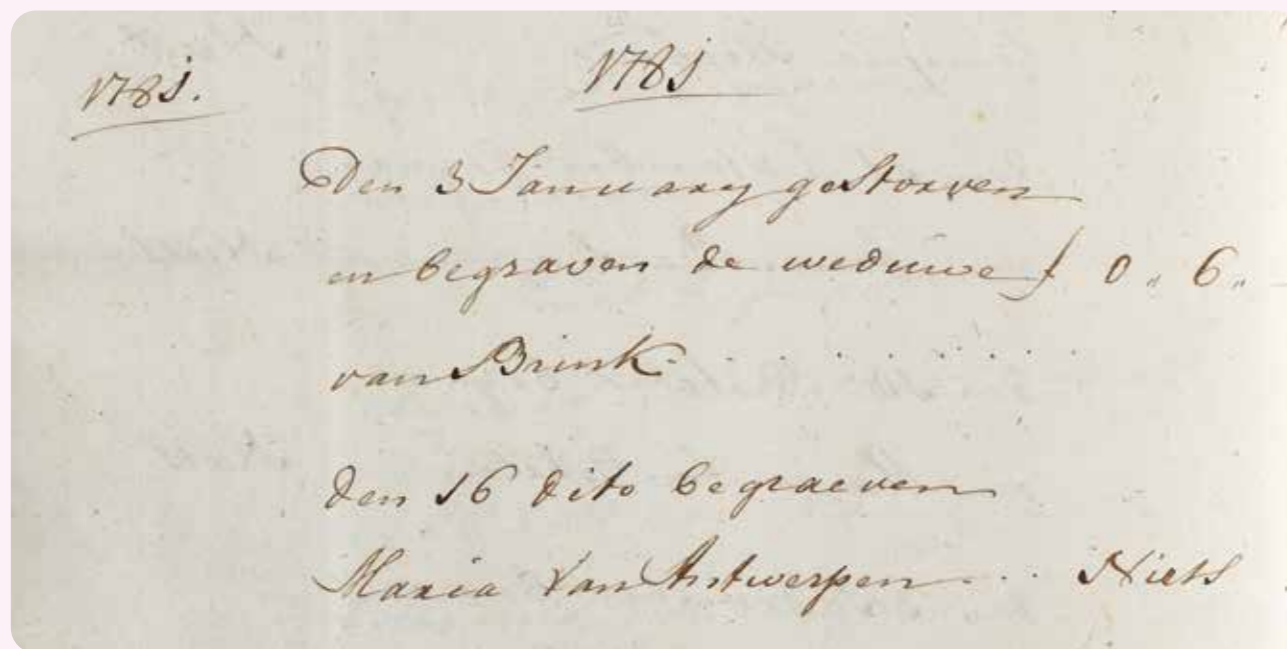
Mensen die in een vrouwenlichaam zijn geboren, maar zich een man voelen, kunnen er tegenwoordig voor kiezen hun uiterlijke geslacht aan te passen aan hun innerlijke identiteit. De eerste geslachtsveranderende operatie bij een transseksuele vrouw vond in Nederland in 1959 plaats en leidde tot een storm van protest. Deze heeft echter wel de weg vrijgemaakt voor de oprichting van de eerste genderteams in Amsterdam, Groningen en Rotterdam, en inmiddels is het veranderen van geslacht volledig geaccepteerd. Hoewel de daadwerkelijke transitie van man naar vrouw of omgekeerd pas relatief kort mogelijk is, bestaat transseksualiteit natuurlijk al veel langer. Zo kennen we de legende van pausin Johanna, geboren in de negende eeuw in Mainz uit Engelse ouders. Vermomd als man zou ze met haar minnaar naar Athene zijn gereisd om er te gaan studeren. Na enige tijd vertrok ze naar Rome, waar ze in geestelijke kringen dusdanig werd bewonderd om haar geleerdheid dat ze rond 855 tot paus werd verkozen. Niemand wist dat ze een vrouw was, totdat ze ruim twee jaar na haar verkiezing tijdens een processie van een kind beviel en ter plekke overleed. Als Johanna daadwerkelijk heeft bestaan,

heeft ze zich dus als man voorgedaan om een typisch mannenambt te kunnen bekleden, en niet omdat ze zich daadwerkelijk man voelde. Hetzelfde geldt voor de talloze vrouwen die zich in later eeuwen hebben vermomd om bijvoorbeeld te kunnen dienen in het leger, of om als monnik in een mannenklooster te leven.

Literaire vrijheden

Anders lag het bij de Brabantse Maria van Antwerpen, die de geschiedenis zou ingaan als vrouw die tot twee keer toe veroordeeld is voor travestie én vanwege haar twee huwelijken met leden van hetzelfde geslacht. Bij haar verhoor voor de Goudse schepenbank na haar tweede arrestatie in 1769 verklaarde ze meermaals dat ze niet was 'als een ander vrouwspersoon' en dat ze voorbeschikt was een man te zijn. 'Ik ben in de natuur een manspersoon, maar uiterlijk een vrouwspersoon', benadrukte ze.

We weten relatief veel over deze bijzondere persoon, niet alleen omdat de verslagen van het verhoor in 1769 bewaard zijn gebleven, maar ook omdat ze haar verhaal zou hebben verteld aan een zekere Franciscus Lievens Kersteman, die het heeft opgetekend onder de titel *De Bredasche Heldinne*. Dit document moet met de nodige korrels zout worden gelezen, omdat enerzijds Maria zelf nogal losjes met de werkelijkheid omsprong, en anderzijds Kersteman zich mogelijk de nodige literaire vrijheden heeft gepermitterd. Maar door deze literaire non-fictie avant la lettre te vergelijken met de schepenbankverslagen uit 1769 kunnen we ons toch een aardig beeld vormen van wie Maria was en wat haar bewoog om als Jan of Johannis van Ant, en later als Michiel of Machiel van Antwerpen door het leven te gaan.

Inschrijving van Maria's begrafenis in de Begraafposten in de rekeningen van de Kleine Kerk 1778-1782. Coll. Stadsarchief Breda

Gebrek aan baardgroei

Maria werd in 1719 in Breda geboren, volgens eigen zeggen als zevende van in totaal dertien kinderen. In de archieven staat de doop van slechts negen geregistreerd. Misschien heeft ze doodgeboren kinderen meegeteld, of zijn er enkele buiten Breda gedoopt. Het kan ook zijn dat Maria en Kersteman het getal dertien wel tot de verbeelding vonden spreken. Hoe dan ook, ondanks het feit dat haar vader, die brandewijnstoker was, geen onbemiddeld man was, zal het thuis geen vetpot geweest zijn. Daarbij komt dat Maria al op jonge leeftijd wees werd. Ze ging dan ook al als zeer jong meisje als 'Meyd' bij verschillende gezinnen aan de slag. Het is niet duidelijk hoe oud ze precies was, want Maria heeft zich later meermalen jonger voorgedaan dan ze werkelijk was om het gebrek aan baardgroei te verdoezelen. In *De Bredasche Heldinne* blijft ze consequent vaag over haar leeftijd.

Tijdens haar laatste betrekking verhuisde ze in 1746 met het gezin van haar werkgever, een luitenant in het Staatse leger, mee naar Wageningen. Na een familiebezoek in Breda lukte het haar door de barre winterse weersomstandigheden niet op de afgesproken tijd terug te zijn. Toen ze uiteindelijk toch terugkwam, vond ze 'Mevrouw (door dat ik over myn tyd had gebleven) van een andere Dienstmaagd voorsien'. Maria wist niet wat ze moest doen om te overleven; dienstboden werden doorgaans pas per 1 mei aangenomen, en 's winters was er verder ook weinig werk. Ze was bij aankomst in Breda niet bepaald hartelijk ontvangen door haar familie, dus teruggaan was voor haar geen optie. Zich 'tot een oneerbaar Leeven begeeven' wilde ze absoluut niet, hoewel ze toegaf dat als de hemel (zoals zij het zelf ervoer) haar niet op het juiste idee had gebracht, ze 'met al myn mannelijke Inborst' tot uiterste wanhoop zou zijn vervallen.

'Wereldsake saken'

Mede ingegeven door haar wens haar vaderland te dienen - de Republiek was op dat moment betrokken bij de Spaanse Successieoorlog - besloot Maria, nadat ze zich in eerste instantie als (mannelijke) kleermaker had vermomd, dienst te nemen als soldaat. Vanaf dat moment heette ze Jan van Ant (ook geschreven als Vanant), en onder die naam trouwde ze in 1748 met Johanna Cramers, dochter van een sergeant. Het viel Maria in eerste instantie niet mee om als man een vrouw het hof te maken, maar ze zette door en na

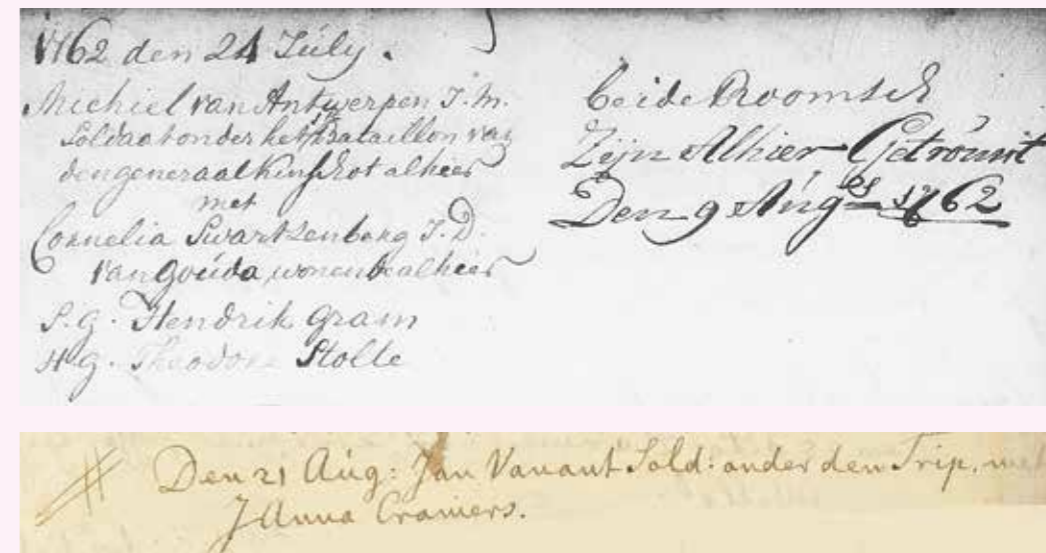

Boven: Paus Johanna, (atelier van) Michel Wolgemut, 1493. Coll. Rijksmuseum

Onder: Mary Read, een Engelse vrouw die begin achttiende eeuw als Mark Read in de Britse marine vocht tegen de Fransen. Bron: telerama.fr

Boven: Inschrijving van het huwelijk van Michiel van Antwerpen en Cornelia Swartsenberg in de trouwboeken van Zwolle, 1762. Bron: FamilySearch

Onder: Inschrijving van het huwelijk van Jan van Ant met Johanna Cramers in het trouwboek van Coevorden uit 1748. Maria/Jan diende op dat moment onder kapitein Hendrik Jan Trip, in het regiment van Otto Georg Veltman. Coll. Drents Archief

Maria besloot dienst te nemen als soldaat

een paar maanden stemde Johanna in met het huwelijk. Enerzijds kan dit een poging geweest zijn om als getrouwde man aan ontmaskering te ontkomen, anderzijds gold natuurlijk precies het tegenovergestelde. Hoewel Johanna tot aan het huwelijk niet veel belangstelling scheen te hebben gehad voor 'wereldsake saken [...] sal sy niet onbewust syn dat het anders weesen moet'. Omdat al haar andere plannetjes om haar sekse te verbergen waren gelukt, en ze bij ontdekking dacht een niet al te grote straf te krijgen (er waren immers nog geen wetten die beschreven wat er in een dergelijk geval moest worden gedaan), besloot ze het erop te wagen. Door talloze smoezen om het huwelijk vooral niet te hoeven consumeren (Jan was moe, voelde zich niet lekker, moest vroeg op...) en de behoorlijk inschikkelijke natuur van Johanna, kwam de laatste er pas op de dag van de ontmaskering van haar huwelijkspartner achter dat dit geen man, maar een vrouw was. Ze had de totale seksuele onthouding geweten aan een verborgen gebrek bij haar man - nooit had ze vermoed dat er een andere reden kon zijn. Maria's bedrog werd ontdekt toen ze in garnizoen in Breda was en herkend werd door de dochter van een van haar vroegere werkgevers, bij wie ze als dienstmeid had gewerkt. *Mie*,

zoals ze bij het gezin bekendstond, moest voor de Krijgsraad verschijnen, die haar veroordeelde tot verbanning uit Brabant en Limburg en alle garnizoenssteden. Haar huwelijk werd ongeldig verklaard.

Ruzies

Na haar verbanning ging Maria in Gouda wonen, waar ze de kost verdiende met naaiwerk. Daar leerde ze Cornelia Swartsenberg kennen, die ongehuwd zwanger was en haar overhaalde weer als man te gaan leven en met haar te trouwen. En dat was het begin van Machiel van Antwerpen, die met het oog op de komende gezinsuitbreiding weer dienst nam, maar daaruit snel weer werd ontslagen vanwege een conflict met de legerleiding. Het kind van Cornelia werd dood geboren, maar al snel werd ze weer zwanger en nam Maria/Machiel weer dienst, waaruit ze weer ontslagen werd wegens meerdere ruzies. Daarna ging ze aan de slag als genezer van 'kwaad zeer', de term die onder andere werd gebruikt voor leproosheid. De tweede ontmaskering vond plaats in 1769, toen Machiel en Cornelia oude kennissen gingen opzoeken in Gouda en eerstgenoemde werd herkend door iemand die hem/haar als Maria kende. De Goudse schepenbank verbande haar uit Holland en West-Friesland, en daarmee stopt de informatie omtrent het leven van *De Bredasche Heldinne* - tot haar dood in 1781. Ze werd begraven als vrouw in de Kleine Kerk in Breda. Er was niemand om de begrafeniskosten te betalen. •

Jacqueline Verkleij is onderzoeker bij het CBG|Centrum voor familiegeschiedenis